

Revolucionarna preusmeritev v Julijski krajini po prvi svetovni vojni (1919 — 1921)

Na ozemlju tako imenovane Julijske krajine, ki ga je po razpadu Avstro-Ogrske monarhije zasedla italijanska vojska in je bilo novembra 1920 priključeno Italiji, je prebivalo po italijanskih statistikah iz leta 1921 okrog 350.000 Slovencev in Hrvatov (38,7 %) in okrog 450.000 (51,8 %) Italijanov.¹ Le-ti so prebivali večinoma v Trstu, v zahodnih mestih Istre ter v goriškem delu Furlanije, kjer so bili pomešani s furlansko govorečim prebivalstvom. Na ozemlju vzhodno od Gorice, Tržiča in Trsta do rapalske meje med Italijo in Jugoslavijo so bili strnjeno naseljeni Slovenci v veliki večini kmečkega porekla.

Ozemlje Julijske krajine je postalo med prvo svetovno vojno italijansko-avstrijska fronta, ki je preobrazila gospodarsko-socialne razmere. Večina prebivalcev, zlasti Slovencev je bila izseljena, njihove domove je vojna vihra porušila, zemljo pa opustošila. Z italijansko okupacijo se gospodarske razmere niso izboljšale, saj je bila dežela posebej prizadeta zaradi pretrganih zvez s podonavskim zaledjem in izgubo trga za kmetijske pridelke.²

Središče gospodarskega in političnega življenja Julijske krajine je bil Trst, pred vojno glavno avstrijsko пристanišče in pomembno prometno-trgovsko središče za vso srednjo Evropo. V Trstu je živela dobra četrtina vsega prebivalstva Julijske krajine. Že med vojno je gospodarska dejavnost Trsta kot izrazito prometno-trgovskega vozla upadala, po italijanski zasedbi novembra 1918 pa je mesto čez noč izgubilo zvezo z zaledjem, ki mu je pred vojno omogočilo gospodarski vzpon.

Politične in gospodarske spremembe, ki jih je povzročila vojna po vsej Evropi, zastoj v trgovini, industriji in kmetijstvu, brezposelnost in beda ter dezorientiranost prebivalstva v Julijski krajini zaradi nejasne bodočnosti v sklopu italijanske države, so v letih 1919—1920 vplivale na pregrupacijo političnih sil v deželi, zlasti pa v Trstu.

¹ Pri štetju prebivalstva leta 1921 so popisovalci upoštevali pogovorni jezik ne narodne pripadnosti; po cenitvah zgodovinarjev je tedaj prebivalo v Italiji okrog 550.000 Slovencev in Hrvatov. Prim. Lavo Cermelj, Slovenci in Hrvatje pod Italijo. Ljubljana 1965, stran 15.

² V brošuri *La Venezia Giulia durante la occupazione e l'annessione italiana e sotto il terrore e le violenze del regime fascista*. Paris 1929, stran 16 so tile podatki: 130 občin z okrog 8.000 popolnoma porušeni poslopji, 20.000 poslopj močno poškodovanih; v kmetijstvu je bila vojna škoda ocenjena na eno milijardo lir. Prim. še Engelbert Besednjak, *La questione economica della Venezia Giulia*, govor v poslanski zbornici 3. aprila 1925. Gorica 1925.

I

Pred vojno je med italijanskim prebivalstvom Julijske krajine imela odločilno vlogo italijanska liberalnonacionalna stranka. Združevala je različne politične struje iz različnih socialnih plasti: od industrijsko-trgovskih krogov, vezanih na avstrijske gospodarske privilegije, prek inteligence in mladine, več ali manj prežete z gorečim nacionalizmom in iredentizmom, do obrtnikov in rokodelcev. Geslo o obrambi italijanstva pred slovensko-hrvaškimi narodnim gibanjem in pred socialnodemokratskim internacionalizmom je združevalo te heterogene tendence, zlasti v obdobju volitev v avstrijske oblastne in upravne organe. Med vojno je zlasti od leta 1915 delovanje stranke zastalo tako zaradi policijskih preganjanj kakor zaradi številnih prebegov voditeljev na italijansko stran. Po vojni se razpršene sile niso mogle več združiti, ker je s priključitvijo k Italiji odpadla njihova skupna potreba po ohranitvi italijanske nadvlade v deželi. Iz prejšnjega liberalnonacionalnega tabora so do leta 1921 izšle tri italijanske liberalne stranke, iz skrajne desnice je nastala še italijanska nacionalistična zveza, iz levega krila pa republikanska stranka. Italijanska ljudska stranka (Partito popolare) klerikalno usmerjena, ki je leta 1919 razširila svojo organizacijo iz Italije v Julijsko krajino se na tem ozemlju nikdar ni močnejše zakoreninila. Sicer pa so bile vse naštete meščanske stranke šibke in za množice nepriljubljene, kar je izkoristila fašistična organizacija, ki je s konkretnimi, nasilnimi dejanji »branila italijansko deželo« in do leta 1922 absorbirala veliko večino privržencev italijanskih nacionalno-liberalnih struj.³

Med Slovenci v Trstu je pred vojno prevladoval slovenski liberalni tabor s političnim društvom Edinost, na Goriškem pa so bili liberalci (Narodno napredna stranka) in klerikalci ločeni v dve stranki. Po italijanski okupaciji so se vse meščanske politične struje med Slovenci in Hrvati združile v enotno politično društvo Edinost, ki je usmerilo svoje delovanje v obrambo narodnih pravic slovensko-hrvaške manjšine v Italiji.⁴

II

V nasprotju z obema meščanskima blokoma, italijanskim in slovensko-hrvaškim, se je razvijalo delavsko gibanje pod vodstvom italijanske in jugoslovanske socialnodemokratske stranke.

Italijanska socialistična stranka (Partito operaio socialista in Austria) se je že pred vojno razvila v trdno organizacijo. Posebno močna je bila v Trstu, kjer je bil delavski razred najbolj številen. V dobrih dveh desetletjih so italijanski socialisti organizirali v narodno mešanih krajih gosto mrežo delavskih in socialnih ustanov kot so strokovne zveze, gospodarske zadruge, mladinski krožki, krožki za socialni študij, bolniške blagajne in podobno. Delavske strokovne in gospodarske organizacije so bile enotne, vanje so se vključevali delavci italijanske, slovenske, hrvaške, nemške in drugih narodnosti.

³ Prim. Elio Aphi, *Italia fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia, 1918—1943*. Bari 1966, str. 55—68 in Claudio Silvestri, *Dalla redenzione al fascismo, Trieste 1918—1922*. Udine 1966, str. 26—37.

⁴ Prim. Istra i Slovensko primorje. Beograd 1952, stran 147.

V zadnjih mesecih pred razpadom Avstro-Ogrske je delavske množice v Trstu zajel val protivojnega razpoloženja, ki ga je povzročila lakota in val revolucionarnosti, ki je po zmagi oktobrske revolucije v Rusiji preplaval vso srednjo Evropo.⁵

V letu 1918 so italijansko socialistično stranko vodili reformisti avstro-marksiističnega kova, z Valentinom Pittonijem na čelu. Bili so internacionalistični, kakor vsa avstrijska socialna demokracija, zastopali so stališče o neodločbi narodov in o neodvisnosti Trsta, vendar so zavračali revolucionarno perspektivo za uresničenje teh zahtev. V tej vodilni skupini je proti koncu vojne nastopila p o d s k u p i n a nacionalno usmerjenih socialistov z dr. Edmondom Puecherjem, ki se je razhajala z večino pri vprašanju pripadnosti Trsta: prisojala ga je namreč z zaledjem vred Italiji.⁶ Med članstvom stranke in množičnih organizacij, zlasti med mladimi, ki so pristopali med vojno in niso bili obremenjeni z oportunistom avstrijske socialne demokracije, je prevladovalo revolucionarno razpoloženje, ki je nasprotovalo tako Pittonijevemu oportunizmu kakor Puecherjevemu nacionalizmu. Glede narodnega vprašanja pa je ta struja vztrajala na stališču proglasitve neodvisnega tržaškega ozemlja.

Vendar v dneh prevrata ta revolucionarno razpoložena množica ni imela organizirane subjektivne sile, da bi se uprla reformistično nacionalističnemu vodstvu Pittonijeve in Puecherjeve smeri, ki je sproti zatrla vsakršen revolucionarni poskus.⁷

Na zborovanju tržaške socialistične skupine 21. novembra 1918 je to vodstvo še prodrlo s predlogom o vključitvi italijanskih socialistov v Julijski krajini v Italijansko socialistično stranko. S takojšnjo popolno združitvijo politične in strokovnih organizacij s tistimi v Italiji so italijanski socialisti v Julijski krajini v nekem smislu prejudicirali pripadnost Trsta in zaledja k Italiji ter s tem opustili dotedanjo zahtevo po neodvisnosti tega ozemlja.⁸ Ta poteza vodilnih italijanskih socialistov je bila naperjena proti političnim težnjam Slovencev in Hrvatov, ki so zagovarjali priključitev Trsta k Jugoslaviji, posebej pa proti levi opoziciji v sami italijanski socialistični organizaciji, ki je zastopala revolucionarno rešitev narodnega vprašanja z vzpostavitvijo neodvisne tržaške republike. Še na istem zborovanju pa je levica stopila v protiofenzivo, ko je njen najvidnejši predstavnik

⁵ Za predvojno in medvojno delovanje italijanskih socialistov v Julijski krajini prim. Giuseppe Piemontesi, *Il movimento operaio a Trieste, Dalle origini alla fine della prima guerra mondiale*. Udine 1961. Italijanska delavska stranka v Avstriji se je imenovala »socialistična«, da se je razlikovala od socialnodemokratske meščanske stranke v Italiji, sicer pa je bila na enakih pozicijah kot druge delavske stranke v Avstriji.

⁶ Prim. *La Lega delle Nazioni, Libera rivista socialista*. Trst 28. IX. 1918 — 24. XII. 1918, ki jo je izdajal Puecher; Dragovan Šepić, *Raspad Austro-Ugarske i Trst. Jadranski zbornik*, 1. februarja 1957, stran 169 in sl. ter Nacionalno pitanje u odnosima izmedju jugoslovenskog i italijanskog radničkog pokreta. *Putovi revolucije*, Zagreb, št. 3—4, str. 232 in sl.; Henrik Tuma, *Iz mojega življenja*. Spomini, misli in izpovedi. Ljubljana 1937, stran 381.

⁷ Dne 1. novembra 1918 so bile v Trstu delavske demonstracije v odgovor na italijanske nacionalistične manifestacije; dne 3. novembra je skupina revolucionarne mladine zasedla uredništvo lista *Il Lavoratore*, ker je časopis navdušeno pozdravil italijansko vojsko ob prihodu v Trst. Vodstvo italijanskih socialistov je to akcijo preprečilo in odbilo predlog revolucionarjev o demonstracijah za izplačilo podpore družinam vpoklicanih avstro-ogrskih vojakov. Prim. *Il Lavoratore*, 3. novembra 1918; Aldo Oberdorfer, *Il socialismo del dopoguerra a Trieste*. Firenze 1922, str. 35—38; Piemontesi, n. d., stran 330 in Apih, n. d., stran 29.

⁸ Zgod. arhiv KPJ, tom V. Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920. Beograd 1951, stran 373.

Giuseppe Tuntar predlagal resolucijo o narodnem vprašanju, ki jo je sprejela velika večina prisotnih. V resoluciji je rečeno, naj si vsi organi in predstavniki stranke prizadevajo vplivati v skladu z obljubami o pravici do samoodločbe, »da bo pri nacionalno političnem urejevanju naših krajev aplicirano... načelo homogenosti in etnične nepretrganosti«.⁹

S tem se je torej začel odkrit spopad s Puecherjem, v katerem se je revolucionarna internacionalistična struja čedalje bolj uveljavljala. K njeni hitri krepitvi pa je še posebej pripomogla združitev z Italijansko socialistično stranko, saj je v tej stranki nezadržno napredovala tako imenovana »maksimalistična« ali »revolucionarno-intransigentna« struja, s stališči o razpadajočem buržoaznem redu, ki ga bo zamenjala diktatura proletariata.

Na deželnem kongresu 26. januarja 1919 so italijanski socialisti v Julijski krajini poleg predloga o združitvi z Italijansko socialistično stranko izglasovali še resolucijo, ki jo je predložila revolucionarna struja. V resoluciji je rečeno, da je zaradi nevarnega prebujanja imperialističnih interesov v zmagovitih državah mogoče doseči pravi mir samo z enotno akcijo vseh delovnih množic v Evropi in v svetu, ki bodo zrušile kapitalistični družbeni red. Za vzpostavitev vsaj začasnega miru pa je neobhodno potrebno, da dobe vsa ljudstva pravico do samoodločbe, tudi kar zadeva izbiro notranjepolitične ureditve. Hkrati je levica predlagala še združitev vodilnih odborov italijanske socialistične stranke in JSDS v Julijski krajini, »ker ni več razlogov za ločeno delovanje«.¹⁰ Ker je kongres sprejel oba gornja predloga, je to pomenilo pravo zmago revolucionarne maksimalistične struje nad reformističnim rodoljubno usmerjenim vodstvom.

Dne 21. marca 1919 je centralno vodstvo Italijanske socialistične stranke, v kateri so bili vključeni italijanski socialisti iz Julijske krajine, sprejelo še sklep o izstopu iz druge internacionale in se izreklo za tretjo komunistično internacionalo, kar je sprejel kongres v Bologni oktobra 1919. Odklonilo je tudi vsakršno sodelovanje socialistov v meščanskih ustanovah in se ponovno izreklo za samoodločbo vseh prizadetih narodov v skladu s sklepi, sprejetimi v Zimmerwaldu.¹¹

Tržaška sekcija italijanskih socialistov, ki je bila daleč najmočnejša v Julijski krajini, je na sestanku 3. aprila 1919 z večino glasov odobrila pristop italijanske stranke k tretji internacionali in sprejela za temeljno geslo diktaturo proletariata in ustanovitev »socialistično komunistične republike«. Stališče tržaškega političnega odbora oziroma njegovega glavnega predstavnika Valentina Pittonija o širši in bolj elastični politiki, prilagojeni okoliščinam v deželi ter o nujnosti priprav za vzgojo razredne zavesti, kar bo samo po sebi pripeljalo v nov družbeni red, je naletelo med zborovalci na ostre proteste, čemur je sledila ostavka predsednika Pittonija in celotnega političnega odbora tržaške socialistične organizacije. Vodstvo organizacije je prešlo v roke levece. Za revolucionarno pot v socializem in za vstop v tretjo internacionalo se je odločila tudi italijanska mladinska socialistična organizacija na deželni konferenci 14. aprila 1919.¹² Revolucionarno razpoloženje množic

⁹ La Lega delle Nazioni, zv. IV., stran 203 in sl.; Tuma n. d., dopolnitve Dušana Kermavnerja, stran 472.

¹⁰ Il Lavoratore, 27. januarja 1919. O morebitni združitvi odborov italijanske socialistične stranke in JSDS ni podatkov.

¹¹ Il Lavoratore, 22. marca 1919.

¹² Il Lavoratore, 4. in 15. aprila 1919; Naprej, glasilo jugoslovanske socialno-demokratske stranke, 15. aprila 1919.

je potegnilo s seboj del voditeljev, drugi, ki so ostali na socialnodemokratskih reformističnih pozicijah (Pittoni, Puecher, Oberdorfer), so zgubili vpliv v stranki.

Leta 1919 je bila Italijanska socialistična stranka v Trstu edina organizirana politična sila, ki je imela vse možnosti, da odloča o splošni politiki v deželi. Nepriključnosti italijanskega liberalno-nacionalnega tabora, razcepljenega v strančice, težavne socialnogospodarske razmere in zgled revolucionarnih gibanj po Evropi, so vplivale na pristopanje čedalje večjega števila ljudi iz delavskega in srednjega sloja v stranko in njene organizacije.¹³ Delovanje teh vsestransko organiziranih množic je bilo usmerjeno zlasti v zahteve socialnogospodarskega značaja, vendar zaradi okupacijskega režima v prvih povojnih mesecih ni bilo mnogo stavk. Sindikati so dosegali uspehe z neposrednimi pogajanja z delodajalci in oblastmi; pri tem so jih podpirale javne demonstracije in zborovanja.¹⁴

Neposredna posledica revolucionarne preusmeritve italijanskih socialistov so bili sklepi o nesodelovanju z meščanskimi strankami. Iz tega je izvirala kriza v tržaškem občinskem svetu, ki je trajala do julija 1919. Ko so iz občinskega sveta izstopili socialisti, predstavniki velike večine tržaškega prebivalstva, je postal svet in njegov odbor nemočen. Po množičnih demonstracijah proti odločitvam okrnjenega sveta je le-ta konec junija 1919 odstopil.¹⁵ Tudi predlog italijanske republikanske stranke v Trstu o enotnem delovanju republikancev in socialistov kot protiutež italijanskemu nacionalno-liberalnemu gibanju so socialisti odklonili. Zanje je republikanska stranka bila še vedno meščanska, čeprav najbolj demokratična in levičarska.¹⁶

III

Poleg italijanske socialistične stranke je na ozemlju Julijske krajine delovala še Jugoslovanska socialnodemokratska stranka, ki je povezala delavce slovenske in hrvaške narodnosti. Pred vojno je bila JSDS močna v Trstu, šibkejša pa na Goriškem in v Istri. V narodno mešanih krajih, zlasti v Trstu, je v skladu z internacionalističnimi načeli avstromarksizma tesno sodelovala z italijanskimi socialisti, zlasti pri pomembnejših delavskih akcijah in v volilnem boju. V začetku vojne se je preselilo iz Ljubljane v Trst tudi osrednje vodstvo JSDS in tu ostalo do leta 1917. Vendar je politično delo med vojno zamrlo, saj je bila večina delavcev in voditeljev mobilizirana, prebivalstvo Goriške pa izseljeno.

Proti koncu vojne je v tržaškem vodstvu JSDS prevladala narodno usmerjena »socialistična omladina« (Rudolf Golouh, dr. Ferfolja), ki se je zavzemala za pri-

¹³ Iz časopisa *Il Lavoratore* iz leta 1919 razberemo, da je tržaška socialistična sekcija tedensko sprejemala po 100, pa tudi več članov. Sindikalne organizacije so samo v Trstu leta 1919 narasle na 118 strokovnih zvez z nad 30.000 člani italijanske, slovenske in hrvaške narodnosti, medtem ko je bilo leta 1914 le 8.000 strokovno organiziranih delavcev. Prim. *Il Lavoratore*, 1. maja 1919. V gospodarske zadruge se je do leta 1920 tudi vključilo nad 30.000 članov; samo v Trstu je poslovalo 80 skladišč, polletni promet pa je porastel na 22 milijonov lir. Prim. Delo, 16. aprila 1920; Apih n. d., stran 79.

¹⁴ V letu 1919 je delavska zbornica v Trstu, ki je vključevala vse strokovne zveze, dosegla osemurni delavnik, izenačenje mezd z delavskimi mezdami v Italiji, ugodnejšo menjavo avstrijskih kron, maksimirane cene živil in stanovanj za delavce, upoštevanje delavske kontrole v podjetjih prek tako imenovanih notranjih komisij, itd. Prim. *Il Lavoratore* leta 1919.

¹⁵ *Il Lavoratore*, 22. januarja, 23. februarja, 11. in 30. junija 1919.

¹⁶ *Il Lavoratore*, 13. februarja 1919.

ključitev Trsta k Jugoslaviji in s to tezo stopila v Narodni svet skupno s slovenskimi meščanskimi strankami.¹⁷ Med vojno in po italijanski zasedbi so se nekateri vodilni slovenski socialni demokrati umaknili v Jugoslavijo, kjer so nadaljevali s protesti proti zasedbi Julijske krajine, agitirali za plebiscit in se zanašali na Wilsonovo posredovanje za pravično rešitev jadranskega vprašanja.¹⁸

Člani JSDS, ki so ostali na zasedenem ozemlju, so se morali najprej odločiti kam usmeriti dejavnost stranke, potem ko jo je demarkacijska črta ločila od izvršnega odbora v Ljubljani. Hkrati jih je gnal tok revolucionarnega razpoloženja, ki je zajel delovne množice, na nova pota. Iz pisma dr. Henrika Tume z dne 6. novembra 1918 Ivanu Regentu razberemo, da je bil hitro po italijanski okupaciji sklican sestanek slovensko-hrvatskih »neodvisnih socialistov« v Julijski krajini.¹⁹ Po spomilih Ivana Regenta so se na tem sestanku odločili za ustanovitev samostojne socialistične stranke Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini in obsodili JSDS, ker je sodelovala z meščanskimi strankami v narodnih svetih.²⁰ Dokumentov, ki bi pričali o ustanovitvi slovensko-hrvatske neodvisne socialistične stranke v Julijski krajini že v novembru 1918 ni na voljo. Tudi poznejši viri iz leta 1919 govore še vedno o Jugoslovanski socialnodemokratski stranki v Julijski krajini (časopisa Njiva in Naprej). V samih strankinih dokumentih pa je govora samo o »slovenskemu proletariatu« ali »slovenskih socialistih«. Ne glede na uradni naziv pa je iz nadaljnega razvoja razvidno, da se je politika slovenskih socialistov v Julijski krajini dejansko ločila od socialnodemokratske in se naglo prilagodila načelom oktobrske revolucije.

Do aprila 1919, ko je bila sklicana deželna konferenca slovensko-hrvatskih socialistov, o dejavnosti slovenskih socialistov ni ničesar znanega. Edini vir Il Lavoratore nima podatkov o razvoju stranke med Slovenci, bodisi da dejavnosti ni bilo, ali pa se italijanski socialisti niso zanimali za slovenske tovariše. V poročilu o deželni konferenci je rečeno, da so se slovenski socialisti ob okupaciji obdali z opreznim molkom, ki so jim ga vsilile posebne okoliščine, izvirajoče iz prejšnjih narodnih bojev. Ta zadržanost pa po mnenju poročevalca ni smela dlje trajati, saj »slovenski proletariati Julijske krajine ne želi brezvestno pobirati sadov, ki

¹⁷ O razvoju JSDS v Julijski krajini pred in med vojno glej zlasti: Ivan Regent — Ivan Kreft — Janko Pleterski, *Progresivna Slovenija, Trst in Koroška. Murska Sobota 1964*, stran 21 in sl.; Tuma, n. d., Rudolf Golouh, *Pol stoletja spominov. Ljubljana 1966* in recenzija Dušana Kermavnerja, *Se o pripomoči k italijanski zasedbi Trsta jeseni 1918. Sodobnost 1967*, št. 4; Albin Prepeluh, *Pripombe k naši prevratni dobi. Ljubljana 1938*.

¹⁸ V decembru 1919 je Josip Kopač, predstavnik JSDS osebno interveniral pri vodstvu italijanske socialistične stranke s prošnjo po podpori slovenskim narodnim zahtevam. V svojem poročilu navaja, da so italijanski socialisti privolili »da store brezpogojno vse, kar je v njihovih močeh« za razpis plebiscita na zasedenem ozemlju. (Naprej, 25. decembra 1919.) To izjavo pa je demantiral Tuntar, član direkcije ISS in pojasnil, da ISS ni želela razpravljati o jadranskem vprašanju s »predstavniki kolaboracionistične delavske stranke« oziroma s predstavniki »beograjske vlade«, pač pa bi se dogovarjala s predstavniki »antikolaboracionistične« socialistične stranke v Jugoslaviji, članice III. internacionale. (Il Lavoratore, 8. februarja 1920).

¹⁹ Zgod. arhiv, n. d., stran 370.

²⁰ Regent-Kreft-Pleterski, *Progresivna Slovenija*, n. d., str. 42 in 45; Ivan Regent, *Spomini*, stran 156. V spominskih sestavkih Ivana Regenta se podatki o tem razlikujejo. V sestavkih, objavljenih v *Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja. Ljubljana 1960*, št. 2, stran 312 in v knjigi Poglavlja iz boja za socializem III. Ljubljana 1961, stran 57, pravi, da je bila neodvisna stranka ustanovljena na deželni konferenci aprila 1919, v poznejših publikacijah pa je datum prestavljen na november 1918.

jih bodo izbojevali njegovi neslovenski tovariši, temveč želi in hoče deliti s proletariatom vse, tudi težave ki nastajajo v boju za splošno dobrobit«. To je po mnenju italijanskih socialistov napotilo tržaški slovenski odbor, da je sklical konferenco.²¹

Na konferenci 6. aprila 1919 so člani JSDS v Julijski krajini dokončno obravnavali s socialno demokracijo. Obsodili so vodstvo JSDS in vodstvo tržaške organizacije, ker je ob koncu vojne sodelovalo z meščanskimi strankami, in ponovno izvolilo dotedanji začasni odbor, ki je z vključitvijo predstavnikov s podeželja postal osrednje vodilno telo. V soglasno sprejeti resoluciji so ugotavljali, da vojna in mirovna pogajanja kažejo na popolno razsulo kapitalističnega reda in buržoazne ideologije, iz česar sledi, da je vsa vprašanja, politična, gospodarska, kulturna in socialna mogoče reševati le z diktaturo proletariata. Zato slovenski proletariati »sprejema načela in taktiko ruske proletarske revolucije ob strani italijanskih sodrugov in sodrugov vseh drugih narodov... poziva politične organizacije, da strnejo vse moči slovenskega delavstva v smeri in po poti revolucionarnega proletariata, da bo pripravljeno uporabiti odločilne trenutke; poziva vse strokovne gospodarske in kulturne organizacije, da napno vse svoje sile za združitev slovenskega delavstva... ter ga pripravijo za združenje z enakimi organizacijami drugih narodov, da se skupno polaste v odločilnem trenutku vodstva in uprave vseh gospodarskih in kulturnih institucij«. ²² Želja Henrika Tume, naj se mala četa slovenskih socialistov, ki je ostala zvesta svojim načelom, konstituira v neodvisno socialistično stranko, in njegovo prepričanje, da mora ta akcija izhajati iz proletariata, ki bo tudi obsodil osebe, ki so izdale socializem, ²³ se je na zasedenem slovenskem ozemlju v polni meri izpolnila. Podatki v časopisu Naprej o »prizadetih osebah«, ki so dale pobudo za konferenco in resolucijo, ²⁴ pričajo o pritisku od spodaj, o revolucionarnem razpoloženju delavstva, ki je potegnilo za seboj tudi vodilne socialne demokrate, ki niso gojili revolucionarne perspektive. V slovenski delavski stranki je torej spomladi 1919 prišlo do enake preusmeritve, kakor v italijanski stranki, vendar s to razliko, da med Slovenci nihče ni zaviral prehoda na nove, popolnoma revolucionarne pozicije.

Kolikšen je bil leta 1919 dotok Slovencev in Hrvatov v socialistično stranko in v enote strokovne zveze ter gospodarske ustanove, je težko ugotoviti. Do konca leta 1920 je bilo samo med Slovenci na Goriškem razdeljenih 2943 članskih izkaznic. Po večjih podeželskih krajih kot so Bovec, Kobarid, Čepovan se je število članov socialistične stranke gibalo med 80 do 300. ²⁵ Delavsko gibanje je postajalo vse bolj privlačno tako za Italijane kakor za Slovence in Hrvate, ne samo za delavce, temveč tudi za pripadnike kmečkega in srednjega stanu. Italijanski zgodovinarji pra-

²¹ Il Lavoratore, 8. aprila 1919. Sodeč po tem poročilu je torej od novembra 1918 do aprila 1919 obstajal nekakšen začasni odbor slovensko-hrvatske organizacije, vendar le-ta ni bil deželni ali pokrajinski, kakor piše Ivan Regent v svojih spominih, temveč tržaški.

²² Zgod. arhiv, n. d., stran 378; Il Lavoratore, 8. aprila 1919.

²³ Pismo dr. Henrika Tume z dne 6. novembra 1918 v Zgod. arhivu, n. d., stran 370; Tuma, n. d., stran 469.

²⁴ Zgod. arhiv, n. d., stran 378.

²⁵ Podatki iz Dela, januar—junij 1920 in 8. novembra 1920. Gibanje na strokovno-gospodarskem in političnem področju je bilo enotno, kljub temu da sta leta 1919 obstajali dve, po narodnosti ločeni delavski stranki. Iz tega izvira enoten pojem »socializem«, ki ga uporabljajo tedanji viri in sedanji raziskovalci in ki označuje ves proces dogajanja v delavskem taboru po prvi svetovni vojni v Julijski krajini.

vijo, da je bil socializem v Julijski krajini po vojni zatočišče vseh nezadovoljnih, zlasti pa Slovencev in Hrvatov, ki so pričakovali, da bo zadostil tako socialnim kot narodnostnim interesom.²⁶

V tej zvezi so značilne ocene sodobnikov; naj omenim samo tedanjega civilnega komisarja Antonia Mosconija in socialista Alda Oberdorferja, ki je v italijanski socialistični stranki pripadal desnemu, reformističnemu krilu. Oba trdita, da je glavni dotok v socializem izviral iz slovanskega življa, iz vrst delavcev, kmetov in slovensko-hrvatske inteligence. S tem pa je socializem po njunem mnenju dobival »nevarne in tuje« elemente, ki so ga potiskali v revolucionarno smer, ne toliko zaradi zadostitve socialnim zahtevam kolikor zaradi jugoslovanskih nacionalističnih teženj.²⁷ Ocene o prikritem jugoslovanskem nacionalizmu v vrstah delavskih organizacij so bile za italijanske nacionaliste in fašiste odlična pretveza za napade na socialistično in slovensko narodno gibanje hkrati. Z združitvijo obeh »nasprotnikov« pod skupnim vzdevkom »slavobolscevichi« (pozneje je bil v rabi izraz »slavocomunisti«) so si fašisti olajšali boj za obrambo italijanstva pred »slovensko« in »komunistično« nevarnostjo. Italijanski nacionalisti so italijanskim socializmom očitali, da so protiitalijanski in celo protijugoslovanski, ker sprejemajo v delavske množične organizacije člane druge narodnosti. Ostre tovrstne napade srečamo že januarja 1919 ob železniški stavki. Stavko so sprožili železničarji, večinoma slovenske narodnosti, z zahtevo po zvišanju mezd, podprli pa sta jo delavska zbornica v Trstu z razglasitvijo splošne solidarnostne stavke ter osrednji vodstvi Italijanske socialistične stranke in Generalne konfederacije dela. Nacionalistični tisk je stavki pripisoval politično-nacionalni značaj, češ da je bila naročena iz Jugoslavije v podporo jugoslovanskim aneksionističnim težnjam.²⁸

V nasprotju z gornjimi ocenami sta obe socialistični stranki v Julijski krajini poudarjali internacionalistično možnost in sicer: združiti proletariat obeh narodnosti, da se bo skupno boril proti obema nacionalizmoma, italijanskemu in jugoslovanskemu, ker samo združen proletariat zmore z revolucijo rešiti tako socialno kot narodno vprašanje v narodno mešanih krajih.

Kakšne okoliščine so dejansko vplivale na dotok slovensko-hrvaških množic v socialistične organizacije? Ali so bili socialisti posebno po prevladi maksimalizma zato privlačni, ker so bili dosledno v opoziciji do režima, ki je nasilno ločil pol milijona Slovencev in Hrvatov od matičnega ozemlja? Kaj jih je bolj privlačilo,

²⁶ Prim. Apih, n. d., stran 52; Silvestri, n. d., str. 26 in 37 ter članek Il socialismo a Trieste dopo la prima guerra mondiale v reviji Trieste, leto IV., št. 21, stran 29.

²⁷ Antonio Mosconi v spominih: I primi anni del governo italiano nella Venezia Giulia, Trieste 1919—1922. Bologna 1924, str. 7—8, pravi: »Pogostoma sem tedanje socialistične voditelje ... opozarjal na veliko napako, ker je imel socializem tako izrazit protinarodni (beri protiitalijanski) značaj in to prav na ozemlju, komaj združenim z Italijo ... Pa še drugo napako je storil socializem, ko je z odprtimi rokami sprejel Slované, ki jim je socialistična barva slabo prekrivala notranji nacionalistični čut in protiitalijanskega duha ... Le-ti bodo nedvomno potisnili stranko proti skrajnim in nasilnim tendencam, t. j. v komunizem.« Oberdorfer v navedenem delu, str. 35—38 pa pravi: »Kaj storiti s to ogromno maso nezadovoljnega naroda (beri slovensko-hrvatskega), ki je prav toliko socialističen kot nacionalističen; in ta masa je vsa na strani socialistične stranke, ker jo privlači predvsem njeno osnovno protestno zadržanje ... In če stranka želi revolucijo, nima boljšega pomočnika kot je organizirana množica mož, ki jim je preprečena vsakršna manifestacija lastne politične zavesti in se zato zadovoljuje z usmerjanjem svojega nezadovoljstva na tuje mlinsko kolo.«

²⁸ Il Lavoratore, 2. februarja do 23. aprila 1919.

stališče socialistov o popolni enakopravnosti narodne manjšine v Italiji in pravici do samoodločbe, ali geslo o takojšnji revoluciji in diktaturi proletariata, ki bo z rešitvijo socialnega vprašanja avtomatično rešila tudi narodnostni problem?

Gospodarsko-socialne razmere so bile po vojni težavne. Osrednja italijanska vlada in nova lokalna oblast v Julijski krajini nista mogli hitro reševati gospodarskega vprašanja, ki je postajalo tem bolj zapleteno zaradi pretrganih zvez s Podonavjem in zavlačevanjem priključitve tega ozemlja k Italiji. Vlada na te okoliščine ni bila pripravljena, hkrati so jo hromile težke gospodarske razmere in pritisk delovnih množic za revolucionarno rešitev teh vprašanj. Revolucionarni val, ki je zajel osnovne sloje italijanskega prebivalstva pa je bil pomemben zgled za Julijsko krajino, kjer je oster okupacijski režim zaviral vsakršno svobodno dejavnost in prizadel zlasti Slovence in Hrvate.

Slovenska meščanska organizacija Edinost je bila za množice neprivlačna. Po okupaciji se je razočarana umaknila v čakanje na pravično določitev meja in ni imela ne političnega ne gospodarskega programa, ki bi ga ponudila množicam. Krščanskosocialna struja v društvu Edinost se je zato vztrajno borila za program, ki bi bil protiutež socialističnemu.²⁹ Po drugi strani pa je bilo zaradi italijanskega okupacijskega režima in slabe organizacijske strukture prav slovenskim narodnjakom politično delovanje najbolj otežkočeno. Henrik Tuma pravi v svojih spominih, da slovenski narodnjaki »niso mogli nastopiti javno, ker bi morali zatajevati princip nacionalizma in svoje prepričanje, da mora priti Primorska k Jugoslaviji. Zato so raje molčali.«³⁰

Delu socialističnih voditeljev med podeželskim prebivalstvom je bila torej odprta pot. Slonelo je tudi na predvojnih stališčih o odnosu do kmečkega vprašanja, ki je bilo za Goriško odločilno. Od leta 1912 so prav goriški socialni demokratje (Tuma, Srebrnič) poudarjali potrebo po delu med kmeti in združevanju industrijskega proletariata s kmečkim razredom.³¹ Ni slučaj, da se je spomladi 1919 na pobudo slovenskih kmetov ustanovila prva socialistična kmečko-vrtnarska zadruga, ki je bila izrazito slovenska gospodarska ustanova in je povezovala neposredno kmeta-proizvajalca z delavcem-potrošnikom.³²

Izkušenim političnim delavcem, kot so bili Henrik Tuma, Ivan Regent in Jože Srebrnič, se je naglo pridružila vrsta mlajših somišljenikov, ki so po posameznih naseljih vztrajno širili organizacijo in utrjevali razredno zavest. K temu, da je postajalo razpoloženje vse bolj revolucionarno, so pripomogli povratniki s fronte, izmed katerih so mnogi od blizu spoznali oktobrsko revolucijo. Po vrnitvi na opustošeno domačo zemljo so vneto propagirali revolucijo po zgledu Rusije, ki bo edina sposobna rešiti kompleksno vprašanje, socialno in narodno, slovenskega in hrvaškega življa v Italiji.

²⁹ Na seji političnega društva Edinost, dne 10. maja 1920 je predstavnik krščanskih socialistov Ivan Rejc med drugim rekel: »Narodna stranka z določenim socialno-organizatoričnim in gospodarskim programom (mora) iti k ljudstvu; eden vzrokov je, da ne smemo beja proti kapitalizmu puščati za monopol socialistom... Predvsem mora delo v velikem stilu zastaviti v obrambo naroda in kulture proti internacionalističnim in čisto partikularističnim tendencam komunizma.« Mestni arhiv, zbirka Wilfan, fasc. 16.

³⁰ Tuma, n. d., stran 397.

³¹ Prim. Zgod. arhiv, n. d., str. 225 in 271—273; Tuma, n. d., stran 413 in dopolnitve Dušana Kermavnerja, stran 437.

³² Njiva, leto I, št. 14, stran 219.

Stališče socialistov, italijanskih in slovenskih, o nasilni spremembi družbenega reda, ki bo avtomatično privedla do sožitja dveh narodov in rešila vsa sporna vprašanja, je nedvomno bilo za izkoriščane sloje odločilnega pomena. Zaradi izoliranosti, pasivnosti in oportunitizma narodnjaške Edinosti pa je bila vsestranska dejavnost socialistov najbrž privlačna tudi za nacionalno usmerjene tokove, zlasti za aktivnosti željno inteligenco. Proces vključevanja teh tokov v socialistično gibanje, ali sodelovanje narodnjaških elementov s socialisti, je bil najbolj opazen na kulturno-prosvetnem področju.

V marcu 1919 so slovenski socialisti ustanovili višji kulturni svet za slovenski proletarijat in povabili k sodelovanju vso napredno slovensko inteligenco. Prek revije višjega kulturnega sveta Njiva so poskušali ustvariti temelje za enotno kulturno dejavnost Slovencev pod Italijo. V reviji, kakor v delavskih kulturno-prosvetnih društvih Ljudski oder, so dejansko sodelovali slovenski kulturniki vseh političnih nazorov. Vendar je hegemonija slovenske socialistične stranke, ki se je čedalje bolj naslanjala na italijansko revolucionarno gibanje, nad slovensko kulturno dejavnostjo postala kmalu nesprijemljiva za narodnjaške elemente. Časopis Edinost je višjemu kulturnemu svetu očital, da ni nadstrankarski, kulturnemu vestniku Njiva pa, da se ne bi smel ukvarjati z gospodarsko-socialnimi in zadružniškimi vprašanji.³³ Njiva je že oktobra 1919 prenehala izhajati in poskus združitve slovenskih kulturnikov ni uspel. Do vidnejše diferenciacije je prišlo še julija 1920, ko je skupina narodno usmerjenih kulturnih delavcev na občnem zboru Ljudskega odra odklonila vstop v enoten slovensko-italijanski višji kulturni svet.³⁴

Vedno močnejša usmeritev delavskega gibanja v revolucionarno akcijo, odklanjanje vsakršnega stika z nedelavskimi organizacijami ter odlaganje rešitve narodnega vprašanja na čas po revoluciji je postopoma odbilo posameznike, ki so nameravali sodelovati s socialisti iz narodnostnih nagibov. Prepad med slovenskim-narodnim gibanjem in slovenskimi socialisti je postajal vse globlji po vključitvi drugih v italijansko socialistično stranko. Odnosi med slovenskimi socialisti in slovenskimi narodnjaki so se zaostrovali v sorazmerju s konsolidacijo in združevanjem delavstva.

Sodelovanje med socialisti obeh narodnosti je bilo pred vojno tesno. V prvih povojnih mesecih je nekoliko zastalo zaradi vdora narodnih idej na obeh straneh. Vendar je bilo to bolj opazno v vršičkih obeh strank kot na terenu, v strokovnih in gospodarskih organizacijah. Deželni kongres italijanskih socialistov, januarja 1919 je npr. že ugotavljal, da so slovenski in nemški železničarji sklenili vstopiti v italijanske strokovne organizacije, hkrati je sprejel predlog o združitvi vodilnih odborov slovenske in italijanske stranke. Do popolne združitve pa je prišlo šele septembra istega leta.

Dne 14. septembra 1919 so se sestali italijanski socialisti v Julijski krajini na deželni konferenci. Razpravljali so o reorganizaciji stranke v deželi, kakor jo je narekoval statut italijanske socialistične stranke. V resoluciji so odločili, da sme obstajati v vsakem kraju le ena sekcija socialistične stranke, v katero naj bodo vključeni vsi socialisti ne glede na narodnost in spol. Ustanovili so še Socialistično zvezo Julijske krajine, ki naj poveže te enotne sekcije po de-

³³ Edinost, 29. avgusta 1919; Njiva, leto I, št. 17.

³⁴ Delo, 28. julija 1920. Spomladi leta 1919 sta bila ustanovljena dva višja kulturna sveta, posebej za italijanske in posebej za slovensko-hrvaške delavce. Po združitvi političnih strank sta se v letu 1920 tudi sveta združila v enotno telo.

želi in usmerja njihovo dejavnost. Predlog za tesnejšo povezavo podeželja z mestom in s tem v zvezi za enotno deželno organizacijo so dali furlanski socialisti, ki jih je podprl dr. Tuma, slovenski gost na konferenci, s temile besedami: »Za nas Slovence predstavlja Julijska krajina zemljepisno gospodarsko in tudi narodnostno enoto kljub narodnostnim razlikam.« Hkrati je napovedal skorajšnjo vključitev slovensko-hrvaške socialistične organizacije v italijansko socialistično stranko.³⁵

Teden dni pozneje, 21. septembra 1919, so se sestali na deželni konferenci slovensko-hrvatski socialisti, ki so sprejeli resolucijo o »pristopu organizacij slovenskega proletariata v komunistično organizacijo delavstva v Italiji« s pojasnilom, da to »nima nikakršnega stika s političnimi, državnimi in nacionalističnimi vprašanji«. Resolucija je bila sprejeta z 58 glasovi, en delegat je glasoval proti, trije pa so se vzdržali.³⁶

Kako naj gledamo na pristop slovensko-hrvatskih socialistov v italijansko stranko septembra 1919, dobro leto pred formalno priključitvijo Julijske krajine k Italiji? Odgovor moremo iskati v revolucionarni preusmeritvi slovenskega delavstva, ki je gledalo v italijanskem delavskem gibanju pravo revolucionarno silo, sposobno speljati revolucijo, in z njo rešiti vsa vprašanja hkrati, tudi narodno. V poročilu na konferenci 21. septembra 1919 je dr. Tuma takole formuliral politični cilj slovenskih in hrvatskih socialistov: »Od italijanskega in slovensko-hrvatskega proletariata in njegovega skupnega nastopa in dela bo odvisno, ali ostane Julijska Benečija (krajina) nevarno torišče nacionalističnih šovinističnih bojov, ali pa naredimo iz Julijske Benečije politično skupino, ki bo tvorila prijateljsko vez med dvema velikima skupinama italijanske in jugoslovanske kulture, ekonomije in političnega sožitja.«³⁷ Narodnjaški Edinosti, ki je slovenskim socialistom očitala narodno izdajstvo, pa je Tuma odgovarjal, da je bil korak socialistov zavesten. Stranka se je morala odločiti ali naj združi slovenski proletariat z italijanskim ali pa naj ga loči zaradi narodnih in jezikovnih razlik in podpre slovenske narodnjake v boju za narodnostne zahteve. Vendar je po mnenju Tume možnost sodelovanja omejena zaradi pretirane ekskluzivnosti narodnjakov. Sicer pa niso bile odločilne lokalne razmere temveč izkušnje iz preteklosti, ko je delitev socialne demokracije po narodni pripadnosti pripeljala Čeha in Poljake v separatizem in s tem razbila internacionalno delavsko združenje.³⁸ Ivan Regent pa v svojih spominih pravi, da so se slovenski socialisti združili z italijanskimi v enotno organizacijo predvsem zaradi načela, da naj v vsaki državi obstaja le ena delavska stranka, k čemur so tudi levičarji v Jugoslaviji prav tedaj težili. Ta delavska stranka v Italiji je bila povrhu še članica tretje internacionale in zato še posebej privlačna za komunistično usmerjene slovenske delavce.³⁹

Prepričanje o skorajšnji revoluciji v Italiji je bilo tolikšno, da je zameglilo takó obsodbo slovenskih nacionalistov kakor pričakovanja italijanskih nacionalistov, ki so v priključitvi slovenske organizacije k italijanski stranki iskali potrditev o pripadnosti Julijske krajine k Italiji.

Obojni socialisti, italijanski in slovensko-hrvaški, so namreč na deželnih konferencah sprejeli program levega krila v italijanski stranki in sicer taktiko »mak-

³⁵ Il Lavoratore, 15. septembra 1919.

³⁶ Njiva, leto I, št. 17; Il Lavoratore, 24. septembra 1919.

³⁷ Tuma, n. d., dopolnitve Kermavnerja, stran 473.

³⁸ Il Lavoratore, 6. novembra 1919.

³⁹ Regent, Poglavlja, n. d., III, str. 189.

simalistično elekcionistične« struje.⁴⁰ V resoluciji o taktiki stranke so slovenski socialisti napovedali solidarnost z revolucionarnim delavstvom vsega sveta, zlasti pa s socialističnim režimom novih sovjetskih republik in odobrili taktiko delavskih sovetov. Pozvali so revolucionarno delavstvo, naj podpre proletarske republike, ne samo moralno, temveč naj tudi dejansko pomaga vsem novim revolucionarnim tvorbam, da se obdrže. Glede na to, da se v Italiji pripravljajo volitve, je rečeno v resoluciji, slovenski socialisti sprejemajo volilno metodo, vendar samo »kot uspešno sredstvo za pregled delavskih vrst«. Hkrati pa zahtevajo najmočnejšo revolucionarno propagando, »kajti le proletarska diktatura more strmoglaviti današnje družbene forme ter zagotoviti... izkoriščanim človeško eksistenco«.⁴¹

Stališče o »maksimalistično elekcionistični« taktiki je prevladalo tudi na državnem kongresu Italijanske socialistične stranke v dneh od 5. do 8. oktobra 1919 v Bologni. Kongres je v posebni resoluciji protestiral »proti nasilni priključitvi ozemelj, naseljenih večinoma z ljudstvi neitalijanske narodnosti, kot so nemško v gornjem Poadižju in slovensko v Julijski krajini, za katera zahtevamo najširšo svobodo za samoodločbo.« Hkrati je dokončno potrdil vstop slovensko-hrvatskih socialistov v italijansko stranko. V pristopni izjavi, ki jo je prebral dr. Tuma v imenu Slovencev, je med drugim rečeno: »Jugoslovanski proletarci so imeli doslej neodvisno avtonomno organizacijo, toda so se odpovedali tej avtonomiji, da bi izrazili polno solidarnost s proletariatom ne samo italijanskim, temveč s proletariatom vsega sveta... Vstopamo v vaše vrste, ker vemo, da more edino proletarska solidarnost napovedati vojno vojni, vojno buržoaziji, naj bo ta francoska, italijanska, angleška ali jugoslovanska... Vstopamo v vaše vrste brez pridržkov... pripravljeni podrediti se vaši disciplini in pripravljeni boriti se ob vaših sovjetih za popolno svobodo na svetu.« V dopolnilni izjavi predstavnika tržaških italijanskih socialistov Passiglia pa je rečeno, da je dala Julijska krajina prvi zgled »prave internacionale«, saj tako slovenski tovariši kot italijanski ponavljajo »veliko herezijo: najprej socialisti, potem Slovenci — najprej socialisti potem Italijani«.⁴²

IV

V letu 1920 je socialistično gibanje v Julijski krajini še vedno napredovalo. Obstajala je organizacijska enotnost na političnem in gospodarsko-strokovnem področju. Dejavnost socialistične zveze Julijske krajine, ki je bila ustanovljena v septembru 1919, je vodil deželni izvršni odbor, v katerem so bili trije Slovenci: Henrik Tuma, Ivan Regent in Anton Jernejčič. V centralnem vodstvu italijanske socialistične stranke sta zastopala Julijsko krajino Giuseppe Tuntar in Ivan Regent. Delavskim časopisom v italijanščini *Il Lavoratore*, mladinskemu *La Riscossa* in istrskemu *Il Proletario* se je februarja 1920 pridružil delavski

⁴⁰ V italijanski socialistični stranki sta po vojni obstajali desna reformistična in leva maksimalistična struja. Na skrajni levici je bila še skupina pod vodstvom Amadea Bordige, ki je zagovarjal bojkot volitev v buržoazne ustanove in se je zato imenovala »astenzionistična« (astensione = vzdrževanje). Večina maksimalistov pa je taktiko volilnega boja sprejemala, zato je bila »elekcionistična« (elezione = volitve).

⁴¹ Njiva, leto I, št. 17; Zgod. arhiv n. d., str. 393—394.

⁴² Resoconto stenografico del XVI Congresso Nazionale del Partito Socialista Italiano (Bologna 5—6—7—8 ottobre 1919). Roma 1920, str. 18—19 in 331—335. Izjava dr. Tume, ki je objavljena v Zgod. arhivu, n. d., stran 394, ni bila prebrana na kongresu.

časopis v slovenščini Delo. Slovensko glasilo je bilo tembolj pomembno, ker je bilo namenjeno zlasti slovensko-hrvaškemu podeželju in je zato posvečalo pozornost kmečkemu vprašanju. Italijanskemu podeželskemu prebivalstvu v Furlaniji in zahodni Istri pa je bila namenjena posebna izdaja lista *Il Lavoratore*.

Postopna zamenjava vojaškega režima s civilnim, čeprav še vedno v mejah izrednega stanja, je odprla možnost za javne delavske nastope, stavke in demonstracije. Težišče dejavnosti na zunanjepolitičnem področju je bilo v demonstracijah proti belemu terorju na Madžarskem in proti intervenciji v Rusiji ter v zahtevah po priznanju sovjetske republike. Te množične demonstracije so trajale vse leto 1920, hkrati so delovali še odbori za pomoč preganjanim ogrskim komunistom in za bojkotiranje naročil intervencionističnim državam. To dejavnost, ki je potekala hkrati z akcijami proletariata po vsej Italiji, je spremljala še druga, namenjena urejevanju notranjih razmer v deželi. Delavstvo je zahtevalo odpravo izrednega režima, vzpostavitev splošnih svoboščin, ohranitev avstrijske delavske socialne zakonodaje, občinsko in deželno avtonomijo; na gospodarskem področju pa predvsem obnovo dežele, povezavo z zaledjem, svobodno tržaško luko in podobno.⁴³

Glede odnosa do slovensko-hrvaške narodne manjšine je Italijanska socialistična stranka zagovarjala načelo popolne enakopravnosti in zavarovanja narodnih pravic. V konkretnem primeru, ko so fašisti 13. julija 1920 zažgali slovenski Narodni dom v Trstu, so tržaški socialisti sprejeli protestno resolucijo »proti ponovnim provokacijam, nepremišljenim činom in nasilstvu nacionalistov toliko italijanskih kolikor slovenskih, ki ogrožajo s podpihovanjem narodnega sovraštva mirno skupno življenje obeh narodov«. V resoluciji je rečeno, »da se bodo delavske množice znale upreti z vsemi silami proti vsakemu kaljenju miru« in da je treba hitro preiti na proletarski režim, »ker bodo delavske mase mogle nemoteno izvrševati pravico do samoodločbe le z zmago socializma in bodo tedaj vsi narodni spori definitivno rešeni«.⁴⁴

Do jeseni 1920 je delavsko gibanje v Julijski krajini doseglo višek. V prvih dneh septembra je izbruhnila največja splošna stavka, ki je pomenila zadnje soočenje med socialistično in fašistično-nacionalistično silo. Stavka je bila posledica dveletnih neurejenih razmer v deželi in odgovor na fašistično nasilje proti delavskim ustanovam. Potekala je hkrati z akcijo italijanskega proletariata, ki je zasedel tovarniške obrate po Italiji. Neuspeh gibanja v Italiji in splošne stavke v Julijski krajini pa je bil prej posledica razkroja v delavskih vrstah kot moči fašizma. »Ni fašizem premagal revolucije, pač pa je neizvedena revolucija porodila fašizem.«⁴⁵

⁴³ Podatki o stavkah, demonstracijah in manifestacijah so v vseh številkah časopisov *Il Lavoratore* in *Delo*, leto 1920. Prim. še Mosconi, n. d., str. 32–34; Alenka Nedog-Milica Kacin-Wohinz, Kronološki pregled dogodkov iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. Ljubljana 1965, str. 170–174 in 182–189.

⁴⁴ Delo, 19. julija 1920; Desnica v socialistični stranki je obsodila to stališče, češ da je splošno in mlačno, da ne vsebuje dovolj tehtnih besed obžalovanja in obtožb. Krivi so levičarji, maksimalisti, pravi Oberdorfer v navedenem delu (str. 92–95), ker so polni revolucionarnih fraz, hkrati pa ne vidijo realnih razmer. Levičar Tuntar pa je napadel uredništvo časopisa *Il Lavoratore* z besedami: »Izgleda, da je tisti, ki obravnava (v časopisu) narodne probleme, neprestano zaskrbljen, da ne bi izpadel dovolj Italijana« (*Il Lavoratore*, 28. septembra 1920), kar je bilo očitno naperjeno proti ravnatelju lista Passigliju, ki je pod krinko internacionalizma gojil reformistična in nacionalna čustva. (O tem prim. ocene v navedeni knjigi Oberdorferja).

⁴⁵ Angelo Tasca, *Nascita e avvento del Fascismo*. Firenze 1950, stran 123.

V Italiji so v letu 1919 in prvi polovici leta 1920 obstajale objektivne revolucionarne možnosti, toda socialistična stranka ni bila pripravljena, da bi jih izkoristila. Maksimalizem je leta 1919 zmagal, vendar je v stranki še ostalo reformistično krilo, ki je zaviralo revolucionarne nastope. Maksimalizem je bil sad trenutnih objektivno revolucionarnih razmer, stremel je k najvišjemu cilju, k prevratu družbenega reda. Za uresničenje tega pa ni storil ničesar, odlagal je trenutek za sprožitev upora na najugodnejši čas v upanju, da bo razsulo buržoaznega reda samo od sebe pripeljalo proletariat na oblast. V aprilu 1920, ko je torinsko delavstvo prek svojih tovarniških svetov prevzemalo upravljanje tovarn, je vodstvo italijanske stranke razpravljalo o načrtih za ustanovitev delavsko-kmečko-vojaških sovjetov, namesto da bi podprlo torinsko akcijo.

Načrt o »sovjetih v predrevolucionarni dobi« je predvideval, da v določenem kraju, kjer so razmere ugodne, izvolijo delavci iz svoje srede poseben odbor-sovjet, ki bo zarodek bodočih delavskih oblastnih organov. V vmesni dobi, pred revolucijo, naj bi sovjeti pripravili vsa sredstva za prevzem oblasti. Vzgojiti bi morali množice v komunističnem duhu, izpopolniti in utrditi strokovne, gospodarske in kulturne institucije ter jih psihološko pripraviti, da bodo sposobne nadomestiti buržoazne upravne organizme. Te priprave naj bi hkrati preprečevale poskuse socialnodemokratskih reform in pospeševale razsulo buržoazne državne ureditve. Tudi tržaška socialistična sekcija je dne 29. marca 1920 sklenila poskusiti z volitvami v sovjete.⁴⁶ Vendar načrt ne v Trstu ne drugje po Italiji ni bil uresničen, ostal je na papirju tako kot »vojaško-telnične priprave« za revolucijo. V opoziciji do reformizma in neodločnega maksimalizma so se v stranki porajale skupine komunistov, ki so težile za disciplinirano revolucionarno stranko, ki bo sposobna izpeljati revolucijo. Dokončni spopad med temi strujami je sprožila komunistična internacionala, ko je poleti 1920 zahtevala od svojih članic upoštevanje pogojev določenih v 21 točkah. Italijansko socialistično stranko sta zadevali predvsem 7. in 17. točka in sicer zahteva po izključitvi vseh reformistov iz stranke in preimenovanje stranke v komunistično. V jeseni 1920 so se uradno konstituirale v italijanski socialistični stranki struje in določile svoje programe glede na zahteve III. internacionale. Na konferenci dne 10. in 11. oktobra v Reggio Emiliji je reformistična struja pod imenom »socialistična koncentracija« sprejela program: čas za revolucijo še ni dozorel, potrebno je nadaljevati s pripravami zanjo in z vzgojo; socialistična stranka se mora prilagajati razmeram v Italiji, zato mora ohraniti avtonomijo. Dne 15. oktobra se je v Milanu ustanovila komunistična struja, v katero so se vključile dotedanje skupine: astenzionisti z Bordigo, ordinovisti (imenujejo se po torinskem časopisu Ordine Nuovo) z Gramscijem in levo krilo maksimalistov z Marabiniem na čelu. Komunistična struja je na konferenci v Imoli 28. in 29. novembra sprejela moskovske teze brez pridržkov in zahtevala izključitev reformistov iz stranke. Dne 20. novembra 1920 se je v Firencah sestala »unitarna socialistično-komunistična« frakcija, ki je združevala večino dotedanjih maksimalistov. Privolila je v pogoje tretje internacionale s pridržkom, da ostane stranka enotna in da sme prilagajati programske točke italijanskim razmeram.⁴⁷

V notni socialistični organizaciji v Julijski krajini je v začetku leta 1920 že obstajala struja komunistov »astenzionistov«, ki je pozivala socialiste, ki se stri-

⁴⁶ Delo, 28. maja in 4. junija 1920; Il Lavoratore, 30. marca 1920.

⁴⁷ Prim. Paolo Spriano, Storia del Partito comunista italiano Torino 1967, stran 64 in sl.; Giorgio Galli, Storia del Partito Comunista Italiano. Milano 1958, str. 43—44.

njajo s »čistim komunizmom« brez reformističnih in socialnodemokratskih elementov, naj se konstituirajo v skupine znotraj socialističnih sekcij. Take skupine so februarja delovale v Trstu, Gradiški, Sv. Križu in drugih krajih.⁴⁸ Deželni izvršni odbor je marca 1920 prepovedal ustanavljanje komunističnih skupin, z utemeljitvijo, da je italijanska socialistična stranka tako ali tako komunistična, ker je vključena v tretji internacionali.⁴⁹ To pojmovanje je prevladovalo zlasti med slovenskimi člani socialistične stranke, ki so od vsega začetka sami sebe imenovali komuniste.⁵⁰ Odločilno vlogo pri usmerjanju slovenskih socialističnih sekcij v komunističnem duhu je imel časopis Delo, ki je posvečal posebno pozornost dogajanju v Sovjetski Rusiji, tezam tretje internacionale in komunističnih skupin v italijanski socialistični stranki.⁵¹ Na deželnem kongresu septembra 1920 je Ivan Regent poročal, da med slovenskim proletariatom vlada predkomunistično razpoloženje, saj se slovenski tovariši imenujejo komuniste še preden se povežejo v organizacijo. Hkrati pa njihovo števila narašča; »od vseh strani prihajajo na nas (voditelje — op. M. K. W.) prošnje za ustanovitev komunistične organizacije. Mi ne moremo niti ugoditi vsem prošnjam, ne zadostiti vsem tem zahtevam.« Kongres je dal vse priznanje slovenskemu časopisu Delo, ker je zastopal pravilna internacionalistična stališča in ker priča o preusmeritvi slovenskih delavcev iz »nacionalizma v komunizem«. Glede organizacijske rasti stranke v deželi pa je ugotovil, da se je število sekcij dvignilo v enem letu od 34 na 73, število članov pa od 5000 na 9000. Na kongresu je komunistična struja v Julijski krajini že nastopila z zahtevo po čiščenju stranke v skladu z zahtevami tretje internacionale.⁵²

V naslednjih mesecih, od oktobra 1920 do januarja 1921, se je tudi v Julijski krajini bil tako imenovan boj za tendence, ki ga je sprožila ustanovitev treh struj v italijanski socialistični stranki. V tej kampanji so se morali člani stranke opredeliti za posamezno strujo oziroma za nadaljnji razvoj socializma v Italiji, kar naj bi dokončno odločil državni kongres v Livornu.

Reformistična struja je bila v Julijski krajini šibka, omejena je bila na peščico socialnih demokratov (Puecher, Oberdorfer — Pittonija ni bilo več v Trstu), ki jih je maksimalistična večina spomladi 1919 odrinila z vodilnih mest v stranki. Skupina je sestavila program v skladu z načeli, sprejetimi v Reggio Emiliji, vendar se boja za tendence ni udeležila, ker ni imela upanja za uspeh med članstvom.⁵³

Struja »unitarcev« je začetku novembra 1920 s posebno deklaracijo pozvala socialiste v deželi, naj se ji pridružijo. V izjavi je rečeno, da žele unitarci ohraniti enotnost stranke in delavskega gibanja, kar je za Julijsko krajino še posebej pomembno, ker bi razkol stranke odprl prosto pot nacionalnemu boju. Glede taktike v boju z buržoazijo so unitarci zagovarjali uporabo vseh sredstev, od parlamentarnih delavskih zastopstev do nasilne poulične akcije. Odklanjali so

⁴⁸ Il Lavoratore, 24. februarja 1920.

⁴⁹ Il Lavoratore, 10. marca 1920; Delo, 12. marca 1920.

⁵⁰ Preživelih partijskih delavci v svojih spominih in izjavah trde, da je ime »komunisti« namesto »socialisti« vpeljal dr. Tuma. Z njim so po goriškem ustanavljali »prave« komunistične organizacije. Arhiv IZDG, fond razno, izjave Ferda Ferjančiča in drugih. Prim. še terminologijo v časopisu Delo, leta 1920 in v resoluciji z dne 21. septembra 1919.

⁵¹ V prvi številki Dela, z dne 20. februarja 1920 so objavljene teze astenzionistične skupine v italijanski socialistični stranki, ki jih je med Slovenci propagiral Drago Godina.

⁵² Il Lavoratore, 26.—29. septembra 1920; Delo, 27. septembra 1920.

⁵³ Prim. Oberdorfer, n. d., str. 137—144.

reformistične metode in želeli ostati v tretji internacionali, vendar so zahtevali avtonomijo stranke in možnost prilagajanja razmeram v državi.⁵⁴

Komunistična struja se je v Julijski krajini konstituirala 18. novembra 1920, ko sta se združili skupina skrajnih levičarjev — »astenzionistov« in skupina levih maksimalistov — »elekcionistov«, po zgledu združevanja komunističnih skupin po Italiji. Njen program je slonel na težah, sprejetih v Imoli in sicer: izključitev iz stranke vseh reformistov in oportunistov ter takojšnje priprave za revolucionarno akcijo.⁵⁵

Člani socialistične stranke v Trstu, Italijani in Slovenci, so se zadnjič sestali skupno v dneh od 7.—9. decembra 1920. Unitarna in komunistična struja sta predložili svoji resoluciji, medtem ko so se reformisti odrekli lastnemu programu in podprli unitarce. Unitarna struja je tako dobila 224, komunistična pa 223 glasov.⁵⁶ Značilno za tržaško sekcijo je še dejstvo, da je kljub fuziji »astenzionistov« in »elekcionistov« in kljub enotnemu deželnemu odboru komunistične struje, astenzionistična skupina še vedno delovala ločeno. Se po zgoraj omenjenemu sestanku je izdala resolucijo o »revolucionarnem parlamentarizmu«, ki je bila uperjena proti tistim komunistom v frakciji, ki so še vedno računali s čiščenjem stranke, ne pa tudi z razkolom in ustanovitvijo nove komunistične stranke. Šlo je torej tudi za ocepitev od unitarne struje, zlasti ko se je izkazalo, da unitarci reformistov ne bodo odbili. Delo je v komentarju k resoluciji pripisalo: »Resolucija vsebuje kvintesenco komunistične taktike ne samo v volilnem in parlamentarnem boju, ampak v delovanju ... komunistov na političnem polju sploh ... Upamo, da bo sprejeta z odobravanjem in da si jo naši sodrugi osvojijo z njenim duhom vred.«⁵⁷

Iz tega je mogoče sklepati, da je bilo Bordigovo sektaško stališče o bojkotiranju volitev in absolutni nepopustljivosti komunistov močno zakoreninjeno v Trstu in da so bile te teze tudi za Slovence sprejemljive. V prid temu sklepu je dejstvo, da se je idrijska sekcija komunistične stranke edina v Italiji vzdržala parlamentarnih volitev maja 1921 in prekršila sklep tedaj že obstoječe komunistične stranke, ki je volilni boj sprejela.⁵⁸ Ivan Regent pa v svojih spominih pravi, da med Slovenci ni bilo »bordigovstva«, da so bili Slovenci in Hrvatje nekaka posebna komunistična skupina, ki se je vezala že prej na torinsko, Gramscijevo skupino kot na Bordigovo.⁵⁹

Dne 31. oktobra 1920 so se sestali zastopniki socialističnih sekcij iz slovenskega dela Goriške. V poročilih je bilo poudarjeno, da so socialistične sekcije po slovenskih krajih strogo komunistične in da »odklanjajo vsak oportunistem pa tudi pretirani radikalizem«. Ker so v Julijski krajini posebne razmere, bi se morali socialisti izogniti vsakršnemu »problematičnemu manevriranju«, tembolj ker so okoliščine za revolucionarni nastop vse prej kot ugodne. Po mneju dr. Tume je torej

⁵⁴ Delo, 8. decembra 1920. Značilno za unitarno frakcijo v Julijski krajini je dejstvo, da je iz uradnega imena spuščala ime »socialistična« in se podpisovala kot »Unitarni komunistični odbor«. Tisk pa je za pripadnike te struje uporabljal imena: »socialisti-komunisti«, »centristi« ali »unitarci«. Sami sebe so imenovali »unitarne komuniste«, da bi se razlikovali od »čistih komunistov«, ki so jim pravili tudi »secesijonisti« (razkojniki).

⁵⁵ Delo, 24. novembra 1920; Il Lavoratore, 23. novembra 1920.

⁵⁶ Il Lavoratore, 9. decembra 1920.

⁵⁷ Delo, 24. decembra 1920.

⁵⁸ Prim. Milica Kacin-Wohinz, Parlamentarne volitve in politične razmere v Julijski krajini 1921—1924. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1965, stran 58.

⁵⁹ Regent, Odlomek spominov, n. d., stran 315.

osnovna naloga slovenskih komunistov, da pridobe vse delavce v strokovne organizacije in vse kmete v gospodarske ustanove in povežejo oba sloja prek konzumnih združenj. Utrditev teh organizmov bo privedla v gospodarsko revolucijo, ki bo izpodkopal temelje kapitalizmu, čemur bo sledil politični prevrat.⁶⁰

Glede opredelitve za posamezno strujo med slovenskimi socialisti v italijanski socialistični stranki ni bilo ostrejših obravnav. V časopisu Delo so se sicer spoprijeli duhovi, vendar samo v vršičku. Dr. Tuma, ideolog in najagilnejši strankin delavec med goriškimi Slovenci, ni zagovarjal reformizma pa tudi ne unitarizma. S komunistično strujo se je razhajal, ker je realno ocenjeval položaj, ki po njegovem ni bil več goden za revolucijo. Želel je enotnost delavskega gibanja, ker je predvideval, da bo razkol v dobi upadanja revolucionarnega poleta odprl fašizmu pot za dokončen obračun z delavskim gibanjem. Sicer pa po mnenju Tume med Slovenci ni reformizma, pa tudi ne »ekstremizma, maksimalizma in boljševizma«, ker so Slovenci komunisti na podlagi Karla Marxa. »Naš proletariat je prav iskreno komunističen. Kdor deželo in ljudstvo pozna, sme trditi, da je slovenski proletariat bolj komunistično vzgojen nego laški v Italiji... Komunistem naš je na sebi enoten, ni treba posebnega unitarizma.«⁶¹ Ivan Regent, urednik Dela in eden izmed odločilnih osebnosti pri usmerjanju slovenskih delovnih množic, se je zavzemal za čisti komunizem, vendar ni vnaprej težil po razkolu, temveč le po izčiščenju stranke. Skrajno levo krilo (astenzionistično) in tezo o prelomu z reformisti in unitarci je zastopal Drago Godina, ki je ob volitvah leta 1920 organiziral bojkot v Idriji. Na skrajni desnici so bili prav redki Slovenci, večinoma starejši socialni demokrati, ki novih razmer niso mogli razumeti. Reformistične teze je v Delu zagovarjal Josip Petejan.⁶² Sicer so pa vsi reformisti v Julijski krajini podpirali unitarno strujo.

V posameznih slovenskih sekcijah je »boj za tendence« potekal mirno, brez medsebojnih spopadov, kakršni so bili značilni za sekcije v italijanskih oziroma narodno mešanih krajih. Tudi pojmi o strujah in različnih programih so bili večinoma nejasni.⁶³ Člani so se opredeljevali nekako instinktivno za komunistično strujo, kar je bilo odvisno od prepričljivosti agitatorjev, ki so večinoma pripadali komunistični frakciji.

Do konca decembra 1920 se je socialistična organizacija v Julijski krajini opredelila za dve struji: komunistično in unitarno. Dne 1. januarja 1921 so se sestali v Trstu zastopniki komunistične struje, ki so med drugim ugotovili, da je v deželi zagotovljena komunistična večina, ker so za to strujo glasovale skoraj vse sekcije na slovensko-hrvatskem podeželju. Obsodili so časopis Il Lavoratore, ker se je odmikal od internacionalističnih stališč in se nagibal k propagiranju unitarno-reformističnih tendenc. Izvolili so deželni izvršni odbor komunistične frakcije, kjer sta Slovence zastopala Jože Srebrnič in Kocijančič.⁶⁴

Dne 6. januarja 1921 je zborovala unitarna struja. Iz poročila je razvidno, da sta v Istri komunistična in unitarna struja dobili enako število glasov, podobno kot v Trstu, v goriški Furlaniji pa so unitarci zmagali s 500 glasovi večine. Neuspeh unitarcev na slovensko-hrvaškem podeželju, ki je glasovalo za komuniste,

⁶⁰ Delo, 8. novembra 1920.

⁶¹ Delo, 22. decembra 1920; prim. Tuma, n. d., stran 417.

⁶² Prim. članke v Delu 3., 6., 8., 24. in 31. decembra 1920.

⁶³ Delo, 13. decembra 1920.

⁶⁴ Delo, 5. januarja 1921.

so opravičevali z obtožbo o nelojalnosti komunističnih propagatorjev. Očitali so slovenskim političnim delavcem, da so preprečili agitacijo za unitarno frakcijo pod pretvezo, da se bodo slovenske sekcije vzdržale glasovanja, ker so komaj ustanovljene. Medtem pa so komunisti izpeljali glasovanje v svoj prid.⁶⁵

Na izrednem kongresu italijanske socialistične stranke v Livornu, v dneh od 15. do 21. januarja 1921, je dobila unitarna struja 98.028 glasov, komunistična 58.783, reformistična pa 14.695 glasov. Ker unitarci niso hoteli izključiti reformistov, so se komunisti odcepili in ustanovili Komunistično stranko Italije. Zastopniki Julijske krajine so oddali 4462 glasov komunistom, 3286 unitarcem in 30 glasov reformistom.⁶⁶

Julijska krajina je bila edina dežela v Italiji, ki je dala večino glasov komunistični struji. Časopis *Delo* je avtomatično postal glasilo na novo ustanovljene komunistične stranke, italijanski časopis *Il Lavoratore* pa so komunisti kot večinska stranka v deželi s silo zavzeli. Spopad s socialisti, ki je naraščal vso dobo agitacije za struje se je ob tem primeru silovito zaostрил. In spet je vzniknilo vprašanje o vlogi Slovencev in Hrvatov v delavskem gibanju v deželi, ki so ga italijanski nacionalisti neprestano podtikali: Slovenci in Hrvatje so krivi, da je socializem v Julijski krajini zajadral v komunistične vode, ker hočejo z revolucijo zadostiti svojim zakrinkanim nacionalističnim težnjam.⁶⁷ Italijanski socialisti so s takimi ocenami, prevzetimi od italijanskih nacionalistov, opravičevali lastni poraz, hkrati pa so prav zato izgubljali še zadnje simpatije delovnih množic.

Socialistična stranka se v Julijski krajini ni nikdar več uveljavila, o čemer pričajo rezultati dvojnih parlamentarnih volitev. Na volitvah maja 1921 je komunistična stranka dobila na Goriškem 17 % glasov, socialistična pa 7 %; v Trstu 20 %, socialistična 12 %, v Istri pa vsaka po 7 %. Komunistična stranka je bila v Julijski krajini na tretjem mestu, dobila je 20.474 glasov in dva mandata, socialistična pa 12.147 glasov in nobenega poslanskega mesta. Še bolj značilni so rezultati iz leta 1924, posebno če upoštevamo že obstoječi fašistični režim in temu prilagojeno volilno geometrijo. Tedaj so komunisti dobili na Goriškem 15 % glasov, socialisti 2 %, v Trstu 15 %, socialisti 4,5 %, v Istri 5 %, socialisti pa 1 % glasov. Razmerje glasov v vsej deželi je bilo 16.454 za komuniste (dva mandata) in 3.268 za socialiste. Socialistični glasovi so bili razdeljeni: 1.964 za maksimalistično in 1.304 za reformistično unitarno stranko.⁶⁸

Julijska krajina je bila edina dežela v Italiji, kjer je na obeh volitvah komunistična stranka premagala socialiste. Na drugih volitvah (1924) so socialisti še posebej nazadovali zaradi nadaljnjega razkroja, ki je sledil Livornu. Leta 1922 je bila iz socialistične stranke izključena reformistična struja, ki se je konstituirala v samostojno unitarno sociali-

⁶⁵ *Il Lavoratore*, 7. januarja 1920.

⁶⁶ *Resoconto stenografico del XVII Congresso Nazionale del Partito Socialista Italiano*. Milano 1921.

⁶⁷ *Il Lavoratore*, posebna izdaja, 27. januarja 1921; Oberdorfer, n. d., str. 147–148. V posebni izdaji časopisa *Il Lavoratore*, ki je izšla že po zasedbi tiskarne je urednik Oberdorfer očital komunistom, da je njihova večina v deželi ponarejena, in nadaljeval: »Sicer pa poglejmo poblizje to vašo večino: iz česa izvira? kdo vam jo je zagotovil? Bolje od nas veste, da so vam jo dali vaši Slovani (slavi), ne tisti stari preizkušeni in zvesti tovariši ... temveč tisti novi komunisti, ki so pristopili v zadnjem trenutku.«

⁶⁸ *Prim. Kacin-Wohinz, Parlamentarne volitve*, n. d.

stično stranko, dve leti pozneje je iz čiste socialistične stranke izstopila struja »tretjeinternacionalcev«, ki se je vključila v komunistično stranko. Ob trikratnem razkolu delavske stranke v Italiji se je pokazalo, da je v Julijski krajini nesporno napredovala leva usmeritev, tudi potem ko je fašizem prevzel oblast: ob Livornu je večina vstopila v komunistično stranko, od socialistične stranke je po razkolu z reformisti prevladala v deželi maksimalistična struja, v tej stranki pa struja »tretjeinternacionalcev«. Ta proces je bil zlasti značilen med Slovenci,⁶⁹ ki po prvi svetovni vojni niso nikdar več podlegli socialnodemokratskim vplivom.

⁶⁹ Isto.